

Gruzdžių bažnyčia: istorija ir meninės vertybės

Povilas Spurgevičius

Literatūros apžvalga. 1848 m. vyskupas Motiejus Valančius „Žemaičių vyskupystėje“ paminėjo tik Gruzdžių parapijos kleboną kanauninką Jurgį Bytautą, kuriam priklausė ir Šiupylių (Zamūšės) filija¹. Aiškius duomenis pateikė apie kitus Gruzdžius, buvusius Viduklės, o vėliau Rasėinių paviete. Aštuntame perskyrime jis nurodė protestantų tikėjimo išplitimą Žemaitijoje, jo bažnyčias. Šie Gruzdžiai daugelyje akademinų leidinių yra perkelti į Šiaulių ekonomiją, todėl pateiksiu visą M. Valančiaus tekstą:

„Gruzdžiuose, seniau Viduklės, o šiaudien Rasėinių paviete, 1636 savo pinigais pastrūnijo bažnyčią Krištopas Gruzdīs. Metuose 1653 bažnyčią tą buvo paglemžę katalikai, bet 1681 m. apent atidavė. Jokūbas Gruževskis jos valdymieru skaitės. Ant galo 1696 m. ir tuos namus Dievo vienukart su Krasnagališkės bažnyčia katalikai sudegino. Gruževskis, barniui nepasiklojus, pastatė naują bažnyčią, bet ir ta 1721 m. kartu su savo sode Mienyčiais pragaišo, vos pinigų biškelis užliko“².

1904 m. H. M. (Henryk Merczyng) knygoje apie Respublikos protestantų bažnyčias nurodė, kad Šiaulių paviete K. Gruzdys 1628 m. prašė pamokslininko. Jis 1636 m. pastatė bažnyčią. 1654 m. katalikai ją atėmė, vėliau grąžino, o 1696 m. Burbos ir Prušinskiai ją sudegino. 1704 m. naują bažnyčią globojo N. Bohdanovičius (Bagdonavičius). Sunyko 1715 m.³

Pagrindines žinias, priskirdama jas Šiaulių ekonomijos Gruzdžiams, pakartojo „Lietuviškoji enciklopedija“ ir papildė, kad katalikai pirmąją bažnyčią čia pastatė 1670 m.⁴

Neišvengė klaidų ir Broniaus Kviklio leidiniai, kuriuose Viduklės pavieto Gruzdžiai taip pat perkelti į Šiaulių ekonomiją. Papildė tik žiniomis, kad kunigaikštis Radvila 1759 m. kapinėse (iš tikrųjų miestelyje) pastatė medinę bažnyčią, o kunigas Lionginas Rekštys organizavo naujosios statybą⁵.

Kazys Misius ir Romualdas Šinkūnas pakartojo minėtas klaidas ir nurodė Gruzdžių mūrinės bažnyčios architektą Ustiną Golinevičių⁶.

Kazimieras Jasėnas ir Algė Jankevičienė nurodė kitą mūrinės šventovės architektą – Karlą Eduardą Strandmaną, apžvelgė jo stilistinius ieškojimus. Apie šį bažnyčių statytoją žinių pateikė ir Eugenija Rudytė⁷.

¹ Valančius M. *Raštai*, Vilnius, 1972, t. 2, p. 205. (Tekste cituojamų dokumentų kalba netaisyta. *Kalbos red. pastaba*.)

² *Ten pat*, p. 385.

³ *Zbory i senatorowie protestancy w Dawniej Rzeczypospolitej*, opracował H. M. (Henryk Merczyng), Warszawa, 1904, p. 87.

⁴ Gruzdžiai. *Lietuviškoji enciklopedija*, Kaunas, 1941, t. 9, p. 722.

⁵ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Bostonas, 1966, t. 3, p. 32; Kviklys B. *Lietuvos bažnyčios*, Chicago, 1983, t. 3, p. 210–212.

⁶ Misius K., Šinkūnas R. *Lietuvos katalikų bažnyčios*, 1993, Vilnius, p. 118.

⁷ Jasėnas K. *Visuotinė meno istorija*, Mintauja, 1929, t. 1, p. 456–457; Jankevičienė A. Sakralinė architektūra, *Lietuvos architektūros istorija*, Vilnius, 2000, t. 3, p. 236, 250–255; Rudytė E. Švedų architekto Karlo Eduardo Strandmano kūryba Žemaitijoje, *Žemaičių žemė*, Vilnius, 2007, nr. 3, p. 29–35.

Algimanto Miškinio nuomone, U. Golinevičius parengė Gruzdžių mūrinės bažnyčios projektą, bet jis nebuvo įgyvendintas. Antrojo, 1896–1904 m. įgyvendinto projekto autorius buvo švedas K. E. Strandmannas⁸. To paties autoriaus, tik 1979 m. žinias⁹ pakartoto „Visuotinė lietuvių enciklopedija“¹⁰.

Šaltiniai. Viena jų dalis padės lokalizuoti aptariamų Gruzdžių gyvenvietę, kita siejama su šio miestelio bažnyčios istorine raida ir meninio sprendimo kaita. Šaltiniai papildys literatūroje pateiktus duomenis ir leis juos kritiškai įvertinti.

Žemaičių bajoras Kristupas Gruzdys ir jo žmona Ona Jasevičiūtė 1625 m. birželio 2 d. sudarytu fundaciniu aktu išipareigojo savo dvare Gruzdžiuose–Kiaunoriuose pastatyti evangelikams bažnyčią, padovanojo jai 7,5 valako žemės, pastoriaus išlaidyčiai skyrė 8 kapas grašių, maistą („stalą“). Ši fundacija publikuota Vilniaus archeografijos komisijos leidinyje¹¹. 1628 m. dvaro savininkas rašė Vilniaus evangelikų sinodui, kad pastatė koplyčią, ir prašo, kad kas trečią savaitę į ją atvažiuotų pamokslininkas iš Šiluvės¹².

Evangelikų reformatų bažnyčių globėjas, Derpto (Tartu) vėliavininkas Steponas Kostrovskis 1697 m. liepos 15 d. surašė protestą, kuriame teigė, kad naktį iš liepos 11 į 12 Kazimieras ir Jonas Burbos, Strepeikos, Dermeikiai, Jonas Prušinskis ir jų pagalbininkai šiaudais apdėję sudegino Krasnogališkių (Beržėnų paviete) ir Gruzdžių (Viduklės paviete) bažnyčias¹³. Vykęs teismo procesas lietė tik Gruzdžius–Kiaunorius, todėl nėra reikalo apie jį plačiau kalbėti.

Išvada aiški: protestantiškieji Gruzdžiai–Kiaunoriai buvo Viduklės paviete.

Kitas Gruzdžių dvaras susiformavo vėliau iš to paties pavadinimo kaimo, o pastarasis – iš jame gyvenusių žemdirbių pavardės. Jis priklausė karališkajai Šiaulių ekonomijai, tad čia bažnyčią galėjo funduoti tik jos savininkas – karalius. Dviejų Gruzdžių dvarų painiojimas – tai nekritiškas literatūros panaudojimas ir šaltinių stoka. Stebina tai, kad dauguma autorių nesirėmė net plačiai žinomo M. Valančiaus veikalo „Žemaičių vyskupystė“ duomenimis, kurie gana reikšmingi, kalbant apie protestantiškuosius Gruzdžius.

Kitą šaltinių dalį sudaro Zamušės–Šiupelių parapijos vizitacijų aktai, kuriuose aprašoma ir Gruzdžių filijos, vėliau tapusios parapine, bažnyčia. Jie saugomi Lietuvos valstybės istorijos (LVIA) archyve. Šie dokumentai padeda pateikti tikslią bažnyčios istoriją nuo jos įkūrimo iki dabartinės pastatymo. Svarbiausi duomenys yra Žemaičių vyskupijos fonde (f. 669). Tiesa, jos vaizdas išryškėja iš vėloko dokumento – 1788 m. vizitacijos akto (f. 669, ap. 2, b. 333). Vėlesnių vizitacijų aktai pateikė šventovės vidaus ir išorės kaitą. Aiškūs pokyčiai išryškėjo 1820 m. (b. 223) ir 1830 (b. 239) bažnytiniuose inventoriuose. Išsamus 1844 m., kai parapijos centras buvo iš Šiupelių perkeltas į Gruzdžius, bažnyčios ir jai priklausančių objektų aprašas (b. 264). Vertingas 1868 m. vizitacijos dokumentas (b. 344), kuriame nurodytas šventovės perstatymas.

Minėtuose aktuose išryškėjo ir pirmosios bažnyčios Gruzdžiuose pastatymas, kuris siejamas su karaliumi Mykolo (Mykolo Kaributo Višnioveckio, 1699–1673) 1672 m. fundacija.

⁸ Miškinis A. Gruzdžiai, *Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai*, Vilnius, 2004, kn. 1, p. 98.

⁹ Miškinis A. Gruzdžių istorinė urbanistinė raida, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, Vilnius, 1979, t. 6, sąs. 1, p. 73.

¹⁰ Gruzdžiai, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2005, t. 7, p. 218.

¹¹ *Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, Вильна, 1883, т. 12, с. 436–439.

¹² LNMBR, f. 93-392, l. 1–2.

¹³ *Ten pat*, f. 93-74, l. 13.

Svarbiausi XIX a. pabaigos dokumentai sukaupti to paties fondo 3 apyraše (b. 2476). Čia pateikti duomenys apie mūrinės bažnyčios statybos organizatoriaus veiklą, architektus, darbų prižiūrėtojus, bažnytinių komitetą.

Kitas dokumentas (b. 2869) pateikia vieno iš bažnytinio komiteto narių J. Nargėlos skundus vyskupijai dėl klebono L. Rekščio bažnyčios statybos sandėrių su Liepojos statybininku Zeideliu, dėl, jo manymu, klebono netaupumo, neūkiškumo.

XX a. pradžios bažnytiniai archyvai pateikia mūrinio statinio aprašą ir statybos organizatorius. Sudarytame dokumentų sąrašė įtraukta 1619 m. pradėta santuokų knyga. Tad reikėtų manyti, kad tuomet, dar iki oficialios karališkosios fundacijos, Šiupyliuose stovėjo bažnyčia arba bent koplyčia (ap. 2, b. 344).

Vertinga informacija pateikta 1920–1921 m. bažnyčios inventoriuje (f. 1671, ap. 8, b. 247), kuriame išryškėja 1909–1921 m. atlikti darbai įrengiant interjerą.

Pačioje Gruzdžių bažnyčioje dabar saugoma archyvinė medžiaga kukli. Didele dalį sudaro gimimo, santuokų ir mirimo metrikų knygos, kurių seniausia yra jau minėtoji nuo 1619 m. Kita dalis – 1921 m. inventorius, išlaidų ir pajamų knyga (nuo 1930 m.), tarpukario parapijos bažnytinių organizacijų bylos. Pateikti vykę bažnyčios ir klebonijos remontai.

Šio rašinio tikslas – remiantis archyvine medžiaga, plačiau nušviesti Gruzdžių katalikų bažnyčios istoriją ir meninio vaizdo kaitą. Pagrindiniai metodai – šaltinių analizė ir jų turinio apibendrinimas, kurie leidžia nustatyti senosios medinės bažnyčios architektūros stiliaus raidą. Naujoji, mūrinė, jau yra akivaizdus nacionalinio atgimimo simbolis, todėl pagrindiniu uždaviniu tapo šio laikotarpio situacijos nušvietimas ir meninio sprendimo ypatybės.

Pirmoji bažnyčia

Zamušės–Šiupylių parapijos Gruzdžių bažnyčios įkūrimą stimuliavo gyvenvietės, 1636 m. tapusios miesteliu, augimas ir geografinė padėtis (kelių susikirtimas). Pirmosios šventovės pastatymo data literatūroje nurodomi 1670 metai¹⁴. Bažnytinių inventorių duomenys tai patvirtina. 1806, 1830, 1844 ir kitų metų vizitacijų aktuose pateiktas jai skirtos žemės dovanojimo faktas.

1661–1678 m. Šiaulių ekonomiją valdė Vilniaus vaivada LDK etmonas Povilas Jonas Sapiega. Jo žmonos Onos Sapiegienės bei ekonomijos administratoriaus Samuelio Jeronimo Kocielo (Kociej) prašymu fundaciją suteikė karalius Mykolas Kaributas Višnioveckis. Dovanojimas datuotas 1672 m. balandžio 13 d., patvirtintas Šiauliuose 1673 m. balandžio 17 d. Zamušės parapijos Gruzdžių bažnyčiai 2 valakai laisvos žemės buvo paskirti Normančių (ar Normančio) vaitijos Gurbū kaime, apie 3 km nuo miestelio¹⁵.

Kito fundacinio dokumento paaiškinime teigiama, kad, pastačius Šiupyliuose bažnyčią, pasirodė, jog tai ne patogiausia vieta parapijiečiams susirinkti (parapijos pakraštys). Užtat 3 valakai ariamosios ir kitokios žemės, kurią užima daržas, klebonijos pastatai ir kapinės, klebonui buvo paskirta Gruzdžiuose, o po kurio laiko čia pastatyta filijinė bažnyčia¹⁶. Šis dovanojimas nedatuotas.

¹⁴Misius K., Šinkūnas R. *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993, p. 118; Miškinis A. *Gruzdžiai, Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai*, Vilnius, 2004, kn. 1, p. 93.

¹⁵LVA, f. 669, ap. 2, b. 239, l. 73 (1830 m.); b. 264, l. 109 (1844 m.).

¹⁶Ten pat.

Parapijos vizitacijų aktuose įvardytas garbės vyskupo Mikalojaus Slupskio 1672 m. portatilio pašventinimas. Paaiškinta, kad dėl senumo negalima išskirti užrašų, kokių šventųjų relikvijų jame saugomos. Tačiau trijų ankstesnių generalinių vizitacijų metu jis buvo minimas ir pripažintas svarbiu¹⁷. Kitame dokumentų sąrašė nurodytas 1682 m. komisarų raštas, pagal kurį valstiečiai privalo mokėti Zamušės Gruzdžių bažnyčiai grašį¹⁸.

1678 m. balandžio 7 d. Žemaičių vyskupas Kazimieras Pacas aprobavo Zamušės–Šiupelių klebono Jono Brezgavičiaus įkurtą Šventojo Rožinio broliją¹⁹.

Nurodytuose šaltiniuose įrašyta karališkoji žemių fundacija ir antras svarbus akcentas – portatilio konsekravimas. Tai reiškia, kad bažnyčia buvo veikianti. Portatiliai su šventųjų relikvijomis suteikdavo altoriui sakralinę, pilnavertę reikšmę. Generalinių vizitacijų metu jie būdavo tikrinami ir juose daromi įrašai. Nuo jų priklausė ir visos bažnyčios sakralinė vertė. Įvertinus visas šias turimas žinias, galima tvirtinti, kad Gruzdžių pirmoji bažnyčia 1672 m. jau buvo pilnai įrengta ir joje vyko pamaldos.

Naujai įkurta Gruzdžių bažnyčia buvo Zamušės–Šiupelių parapijos filija. Kaip ji atrodė, deja, dokumentų nerasta.

1759 m. bažnyčia

Pirmasis mus pasiekęs ir 1788 m. datuojamas Zamušės–Šiupelių bažnyčios vizitacijos aktas aprašo jau kitą – 1759 m. pastatytą Gruzdžių bažnyčią²⁰. Nurodytas ir jos fundatorius – LDK didysis etmonas Mikalojus Kazimieras Radvila, tuo metu administravęs Šiaulių ekonomiją. Deja, nei apie šią, nei apie jos pirmtakę bažnyčią istorinių duomenų nepateikta.

Bažnyčios aprašas padeda atkurti jos meninį vaizdą.

Bažnyčią formavo lotyniško kryžiaus planas. Išorėje jį kūrė išilgintos navos ir dvi koplyčios prie abiejų kraštų. Vėliau šios koplyčios buvo paaukštintos, tad dar labiau akcentavo kryžmą. Apytikrius pastato metmenis rodo tik pateiktas langų skaičius: didelių – 9, vidutinių – 5, vienoje koplyčioje – 2, kitoje – 1. Statinys ant mūro pamatų. Sienos apkaltos lentomis, stogas dengtas malksnomis. Pagrindinį įėjimą akcentavo divėrės durys. Prie presbiterijos šliejosi zakristija, kurios įėjimas apipavidalintas prieangiu su dviem langais.

Kontrastą horizontaliai išilgintai pastato apimčiai kūrė įvairaus dydžio stogo bokšteliai. Kupolas su geležiniu kryžiumi buvo įkomponuotas stogo viduryje, 4 mažesni bokšteliai, taip pat su kryžiais, jo galuose ir koplyčiose. Taigi kupolas koncentravo, vienijo visus vertikaliuosius akcentus.

*1759 m. statytoji
bažnyčia stovėjo
įstrižai turgavietės.
Iš XIX a. pabaigos
Gruzdžių žemėvaldos
plano*

¹⁷ Ten pat, b. 264, l. 104; b. 315, l. 4.

¹⁸ Ten pat, ap. 4, b. 339, l. 2.

¹⁹ Ten pat, ap. 2, b. 239, l. 72.

²⁰ Ten pat, b. 333, l. 59–64.

Bažnyčia turgavietės atžvilgiu stovėjo įstrižai, pasisukusi į dabartinę špitolę, tad joje gražiai išryškėjo viso pastato sferinių elementų panorama. Visa tai sukūrė dinamišką šventovės vaizdą, kuris išiliejo į laisvą erdvę ir tapo jos pagrindiniu akcentu.

Vidaus erdvę pradėjo prienavis, į kurį vedė dvivėrės durys. Jis buvo uždaras. Kelią iš prienavio į pagrindinę erdvę atidarė kitos dvivėrės durys. Dar du įėjimai į prienavį buvo įkomponuoti šonuose.

Centrinės erdvės struktūra inventoriuje neminama. Tik bažnytinių paveikslų sąrašė pasakyta, kad dalis jų buvo pakabinti ant pilorių. Manytina, kad vidaus erdvė buvo vienanavė, nes kituose inventoriuose ji išlieka vientisa. Navą gyvino tik mažesnių tūrių koplyčios ir siauresnė presbiterija.

Bažnyčios vidus 1774 m. išdažytas klebono Andriaus Tiškevičiaus rūpesčiu. Viduryje pastato išmūrytas rūsysis, į kurį vedė laiptai, buvo uždengtas tvirtomis durimis.

Pagrindinis dėmesys inventoriuje sutelktas į mažąją architektūrą, kuri buvo baroko stiliaus ir formavo interjero emocinę nuotaiką. Didžiausią reikšmę turėjo altoriai, kurie sintezavo architektūrą, daile, šviesos gamą ir kūrė meninius vaizdus, kurie tiesiogiai veikė besimeldžiančiuosius. Jų būta net dešimt.

Pagrindinis Švč. Trejybės altorius buvo dvitarpsnis, drožėjų darbo, medinis, juodai dažytas, tik kolonos raudonos ir auksuotos. Pirmąjį tarpsnį akcentavo Švč. Trejybės paveikslas, kurio figūras puošė metalo plastikos apranga. Antrajame tarpsnyje buvo įkomponuotas šv. Mykolo Arkangelo paveikslas, taip pat papuoštas metalo apkaustais. Visa metalo plastika buvo varinė, sidabruota ir iš dalies auksuota. Altoriaus pagrindas mūrinis, priekinis skydas iš lentų, žaliai dažytas, puoštas raižytomis gėlėmis.

Antrasis Čenstakavos Marijos altorius stovėjo dešinėje Didžiojo altoriaus, taip pat dvitarpsnis, žaliai dažytas, panaudota kalstinėta ir sidabruota vario skarda. Antrajame tarpsnyje – šv. Kotrynos paveikslas. Altoriaus fundatoriai – Mykolas ir Kotryna Dulevičiai.

Trečiajį – Šv. Onos altorių savo lėšomis pastatė Juozapas ir Agota Dabriškos. Jo puošybą papildė, nudažė, auksavo Ona Noreikaitė, vadovavusi Rožinio brolijai. Altoriaus antrąjį tarpsnį puošė šv. Barboros paveikslas. Abiejų paveikslų figūros padengtos sidabruota metalo plastika.

Šv. Roko altorius dešiniojoje koplyčioje pastatytas parapijiečių lėšomis, naujas, auksuotas. Šventojo figūrą pirmajame tarpsnyje dengė sidabruoti ir auksuoti metalo apkaustai. Ant šv. Roko galvos – sidabrinė paauksuota karūna. Šešios medinės lentelės ant kolonų vaizdavo šventojo gyvenimo scenas. Viršutinį tarpsnį formavo Dievo Apvaizdos drožtinė figūra. Altoriuje buvo pritvirtintos 24 sidabrinės aukotojų lentelės. Čia reikėtų pastebėti, kad, praėjus dešimčiai metų po šios bažnyčios pastatymo, Gruzdžiuose buvo pradėti švęsti Šv. Roko atlydai, mūsų dienas pasiekę kaip pagrindiniai. Šis altorius parapijiečių akyse ir širdyse turėjo ir tebeturi ypatingą aurą.

Nauju vadinamas ir Šv. Jurgio dvitarpsnis altorius. Antrasis tarpsnis buvo skirtas šv. Vincentui.

Šeštojo, Šv. Kajetono altoriaus, fundatoriumi buvo Juozapas Tuciejus.

Šventojo Antano altorius drožėjų darbo, dažytas viena spalva. Antrajame tarpsnyje – šv. Baltramiejaus paveikslas.

Aštuntąjį, Jėzaus širdies, drožtinį, auksuotą, dvitarpsnį altorių neseniai savo lėšomis buvo pastatė Juozapas ir Konstancija Balčiūnai iš Buvainių kaimo.

Visų šių altorių paveikslų figūros buvo papuoštos metalo plastika.

Kairioji koplyčia priklausė Švč. Mergelės Rožinės brolijai. Joje buvo įkomponuotas naujas altorius. Pirmąjį tarpą puošė Dievo Motinos su kūdikiu paveikslas. Tradicinė kompozicija buvo papildyta šventaisiais Dominyku ir Kotryna, kuriems Švč. Marija perduoda rožinį. Žemiau, po mėnuliu, pavaizduotas šv. Jonas. Prie paveikslu buvo prisegtos trys poros škaplierių, du karolių vėriniai, ant pavaizduotos Marijos kaklo trys perlų vėriniai, net visas paveikslas apjuostas trimis perlų eilėmis. Antrąjį tarpą puošė Jėzaus paveikslas. Koplyčios vidus dekoruotas įvairiomis spalvomis.

Paskutinytis, dešimtas – Jėzaus Antakalniečio altorius. Išganytojo paveikslas nutapytas, taip pat išraižytas lentoje, kuria uždaromas altorius. Viršutinėje dalyje – šv. Jurgio paveikslas. Altoriaus fundatoriai – sutuoktiniai Jatuliai.

Šiuos altorius papildė 4 nešiojamieji altorėliai, visi drožtiniai, dažyti, auksuoti. Trys iš jų skirti Marijos (Rožinės, Čenstakavos ir Škaplierinės) garbei. Visi jie kartu su abipusiais paveikslais, papuoštais 11 vėliavų, Prisikėlusio Kristaus skulptūra ir kita atributika, tarnavo procesijų teatrališkumui formuoti.

Tarp mažosios architektūros objektų – sakykla. Ji tradicinėje vietoje, kairiajame bažnyčios šone, prie zakristijos. Kaip ir altoriai, drožtinė, dažyta, paauksuota, su baldakimu, kurio viršų užbaigė šv. Mykolo, trimitu kviečiančio žmones į paskutinįjį teismą, skulptūra.

Prie Didžiojo altoriaus stovėjo krikštykla su šv. Jono Krikštytojo skulptūra.

Sienas ir altorių piliorius puošė 17 kartoninių ir 5 drobėje tapyti paveikslai.

Altorių ir kitų mažosios architektūros objektų gausa suformavo puikų ansamblį, būdingą vėlyvajam barokui. Ji pakeitė vienanavę bažnyčios erdvę – ją išplėtė ir humanizavo šventųjų vaizdais. Koplyčios, suformavusios kryžmą, praplėtė ertmę, o penki priesieniniai altoriai tiesė kelią prie svarbiausio šventovės akcento – presbiterinės erdvės su trijų altorių grupe. Visų altorių paveikslus stilistiškai vienijo gausiai naudojamas metalo plastikos papuošimas – kalstinėto sidabruoto vario arba gryno sidabro šiek tiek auksuota skarda. Tiesa, tai naikino paveikslų spalvinę gamą, ji tapo tik fonu dekoratyvioms, reljefinėms šventųjų figūroms.

Iš Gruzdžių filijinės bažnyčios aprašymo nesunku suvokti, kad ji buvo ir didesnė, ir meniškesnė negu parapinė Šiupylių šventovė.

1806 m. Gruzdžių filijos inventoriuje trumpai pakartotas ankstesnės vizitacijos tekstas, pažymėta, kad 1802 m. įsigyti 13 balsų vargonai, stogas naujai malksnomis perdengtas. 1803 m. bažnyčia iš lauko apkalta lentomis. 1805 m. įstatyti nauji langai. Pateikta svarbi informacija apie špitolėje įkurtą parapinę mokyklą, kuri veikė žiemos metu²¹.

1820 m. inventoriuje nurodyti šie išorės pokyčiai: viduryje stogo pastatytas naujas nemažo skersmens kupolas, jo kraštai apkalti skarda. Keturi kupolėlius bažnyčios stogo kraštuose ir virš koplyčių pakeitė keturi bokšteliai. Visos laukujos durys buvo žalios nudažytos.

Interjeras buvo baltai dažytas ir dekoruotas spalvotais piešiniais. Grindys 1797 m. ant tankių skersinių suklotos. Vargonai, per užtvaramą iškišti į navą, stovėjo ant keturkampių stulpų ir dviejų kolonų. Altorių kiekis buvo nepakitęs²².

1826, 1830 m. inventoriai pokyčių nenurodė. Buvo tik patikslinta alto-

²¹ *Ten pat*, b. 221, l. 424–425.

²² *Ten pat*, b. 223, l. 89–91.

rių dislokacija, papildytas jų dekoratyvinis sprendimas, paryškintas krikštyklos ir sakyklos vaizdas.

Einant nuo Didžiojo altoriaus, iš kairės rikiavosi Šv. Onos, Šv. Roko (kopylčioje), Šv. Jurgio ir Šv. Kajetono altoriai. Kitoje pusėje buvo Šv. Antano, Švč. Marijos Sopulingosios ir Marijos Rožinės (kopylčioje) altoriai.

Patikslinta Šv. Roko kopylčios puošyba. Altoriaus kolonose ir šonuose buvo pritvirtintos šešios medinės lentelės su šventojo gyvenimo scenomis. Altoriaus stalas buvo aukštai iškeltas, suformuotas apėjimas. Dėl to prie stalo laiptų kiekis padidintas iki keturių. Antepidiumas puoštas drožyba.

Didžiąjame altoriuje nurodyti du dideli ir keturi maži veidrodžiai. Marijos Rožinės altorius daugelyje vietų auksuotas ir apjuostas įvairiais veidrodėliais. Veidrodis religijoje – Dievo idėjų atspindžio simbolis. Taigi puošniausi altoriai buvo presbiterijoje ir kopylčiose.

Krikštykla buvo drožtinė su išgaubtomis drelėmis, karnizinė juosta papuošta drožtiniu reljefu. Viršuje – Kristaus krikšto skulptūrinė kompozicija.

Be bažnyčios inventoriaus papildymų, įtraukti ir nauji objektai. Tai 1797 m. šalia miestelio ant ozo (piliakalnio) įkurtos kapinės. 1811 m. jose pastatyta nauja kopylčia su dviem dideliais ir trimis mažais apvaliais langais. Priekinį fasadą viršuje užbaigė bokštelis su varpu ir trimis rutuliais papuoštas kryžius.

Abu inventoriai pakartojo 1672 m. karališkąją žemių fundaciją ir 1678 m. leidimą įkurti Rožinio broliją bei pastatyti jo vardo altorių, turėti brolijos dalyviams atskirus atlaidus.

1826, 1830 m. nurodoma parapinė mokykla. Ji glaudėsi įvairiuose namuose, vėliau – skirtose patalpose prieglaudoje (špitolėje), kur ir mokytojas gyveno²³.

1844 m. vizitacijoje Gruzdžių bažnyčia jau įvardyta parapine. Literatūroje neretai nurodoma, kad tokia ji tapo 1842 m., bet tų metų vizitacijoje ji dar vadinama filija²⁴. Išorės dominante išliko platus bokštas su dideliu metaliniu kryžiumi stogo viduryje, o kampus užbaigė bokšteliai. Visi šie komponentai žaliai dažyti. Viduje – tie patys 10 altorių.

Šventorius-kapinės naujai aptvertas plytų mūro siena. Nuo turgaus aikštės pusės dideli vartai su šoniniais įėjimais. Visos jų durys dažytos.

Bažnyčios ansamblį papildė varpinė, kuri stovėjo tarp klebonijos ir bažnyčios, šventoriaus kampe. Buvo suręsta iš tašytų sienojų, kampai ir stogas apkalti lentomis. Kraštai juodai, o stogas raudonai dažyti. Virš stogo – žaliai dažytas bokštelis su geležiniu kryžiumi. Grindys ir lubos lentų. Du įėjimai. Turėjo tris varpus, nulietus 1715, 1763 ir 1765 metais.

Šventoriaus kampe nuo turgavietės pusės 1842 m. iš akmenų pastatyta dvi-aukštė prieglauda (špitolė). Turėjo 19 kambarių, glaudėsi 10 įnamių.

Kitos kapinės, įkurtos 1797 m. už miestelio, atribotos grioviu ir apšodintos gluosniais. Jose pastatyta medinė kopylčia su dideliu raudonai dažytu kupolu. Viduje – Šv. Kryžiaus altorius; choras turėjo mažus vargonėlius²⁵.

²³ *Ten pat*, b. 264, l. 110, 120–123 (1826 m.); b. 239, l. 65–67, 72–73 (1830 m.).

²⁴ *Ten pat*, b. 255, l. 210.

²⁵ *Ten pat*, b. 264, l. 100–101, 104.

*Gruzdžių bažnyčia
XIX a. pabaigoje.
Algio Knyvos
ir Tomo Knyvos
hipotetinė
rekonstrukcija*

1849 m. bažnyčios atnaujinimas

1850, 1851 m. inventoriuose paskelbti bažnyčios metmenys: pastato ilgis – 16, o plotis – 6 sieksnių. Koplyčių dydis vienodas: 3,5 × 2 sieksnių. 1849 m. šventyklą remontavo: ji pakelta ant akmenų pamūrio ir sutvirtinta, naujomis lentomis apkalta, skiedromis perdengtas stogas. Virš jo puikavosi kupolas su paaukuotu skeptru ir geležiniu kryžiumi. Kaip ir anksčiau, stogo ir kryžmos kampus akcentavo maži bokšteliai. Sienos, stogas su visais bokšteliais dažyti. Vidus taip pat naujai apkaltas lentomis, pakeisti langai.

Sumažėjo altorių – jų palikta tik šeši. Didysis, Švč. Trejybės, išliko ant mūrinio pagrindo, bet drožtinis antstatas naujas. Abipus jo Šv. Jurgio ir Švč. Marijos Sopolingosios altariai, o prie zakristijos – Šv. Onos. Kiti du altoriai išliko koplyčiose. Septintasis altorius (Šv. Antano) pateko į uždara erdvę – zakristiją. Išryškėjo interjero kontrastas: navos vientisumas ir presbiterinės dalies dinamika su emocionalių šešių altorių ir sakyklos vaizdu. Navoje išliko sija su krucifiksu virš jos vidurio. Išorėje buvo pristatyta antra zakristija.

Suremontuotą bažnyčią 1850 m. konsekrovo vyskupas Motiejus Valančius²⁶.

Vienas paskutinių 1876 m. vizitacijos aktas pakartojo ankstesnius bažnyčios aprašus, tad iki 1891 m. gaisro jos vaizdas nesikeitė²⁷.

Mūrinė neogotikinė bažnyčia

Medinė barokinė Gruzdžių bažnyčia kartu su daugeliu miestelio namų sudegė 1891 m. rugpjūčio 27 d. Tuometinis klebonas Lionginas Rekštys tuojau pradėjo organizuoti naujos statybą. Pagal galiojusią caro valdžios tvarką, viskas turėjo prasidėti nuo kaimų bendruomenių (seniūnijų) raštiško prašymo. Beržėnų, Meškuičių, Piktuižių, Verbūnų bendruomenių atstovai parengė valstiečių – parapijiečių ir lėšų aukotojų – sąrašus su jų parašais, patvirtino statybai stebėti ir aukų bei išlaidų apskaitai vesti laikinąjį komitetą. Jį sudarė L. Rekštys (pirmininkas), Valdomų dvarininkas Aleksandras Godliauskas (Godlevskis), Šepkaičių savininkas bajoras Juozapas Norgėla, ūkininkai Benediktas Motuzas (Dišniai), Kle-

²⁶ *Ten pat*, b. 315, l. 1–6; b. 344, l. 9–12.

²⁷ *Ten pat*, l. 33–34.

mensas Jurgelys (Ražai, jis buvo ir valsčiaus viršaitis), Pranciškus Fedaravičius (Daujėčiai), Antanas Staškus (Gruzdžiai), Kazimieras Birutis, Tadas Keršys. Bendruomenių nutartį klebonas 1892 m. vasario 10 d. nusiuntė Telšių vyskupui Mečislovui Leonardui Paliulioniui, kad šis persiųstų Kauno gubernatoriui. Buvo pateiktas bažnyčios projektas su sąmata, kurią paruošė Kauno gubernijos architektas Ustinas Golinevičius.

Kauno gubernatorius pareikalavo nurodyti aukų surinkimo laiką, o 1893 m. liepos 1 d. valdžia pranešė: kadangi valsčiaus kaimo bendruomenės yra skolingos valstybei 1 005,16 rb įvairių mokesčių, iš jų rinkti aukas draudžiama. Prašyta nurodyti kitus bažnyčios statybos lėšų šaltinius. Vis trūkstant lėšų statybos pradžia, 1895 m. L. Rekštys asmeniškai paaukavo 3 157 rb.

Pagaliau 1895 m. kovo 23 d. Kauno gubernatorius leido statyti bažnyčią ir įgaliotiems asmenims rinkti lėšas pagal U. Golinevičiaus (1829–1893) projektą bei sąmatą. Statybos priežiūrai buvo paskirtas inžinierius Nikolajus Andrejevas. Pakartotinai išrinktas statybos komitetas, kurį sudarė tie patys anksčiau paminėti asmenys²⁸.

Nors, kaip straipsnio pradžioje minėta, K. Jasėnas ir, atrodo, juo remdamosi A. Jankevičienė bei E. Rudytė Gruzdžių bažnyčios autorystę priskiria K. E. Strandmanui, bažnyčios statybos byloje švedo pavardė neminima. Žinant sunkumus, kuriuos tekdavo įveikti bažnyčių statytojams prieš caro valdžios politiką ir biurokratiją, mažai tikėtina, kad, turėdamas gubernatoriaus patvirtintą U. Golinevičiaus projektą ir sąmatą, klebonas L. Rekštys staiga būtų panorėjęs viską pradėti iš pradžių. Čia tenka pastebėti, kad K. Jasėnas nenurodo jokio šaltinio, patvirtinančio K. E. Strandmano autorystę, tad ir rėmimasis juo nėra įtikinamas. Įdomu, kad knygos autorius apskritai nemini žinomo pasaulietiško pastatų ir bažnyčių statytojo U. Golinevičiaus. Nei anksčiau, nei pastaruoju metu paskelbtuose sakralinės architektūros tyrinėjimuose nėra nuorodos į Gruzdžių bažnyčios statybos bylą (LVIA, f. 669, ap. 2, b. 2476).

Šiek tiek žinių apie statybą galima rasti bažnyčios statybos komiteto nario, Šepkaičių bajoro Juozo Norgėlos skunduose prieš kleboną L. Rekštį Žemaičių vyskupijos konsistorijai. J. Norgėla kaltino kleboną lėšų švaistymu, neūkiškumu, tačiau vyskupijos vadovybė buvo L. Rekščio pusėje.

Iš pradžių L. Rekštys buvo nutaręs plytas statybai gamintis Naryškinui priklausančioje Martinklių (Martyniškių?) plytinėje, nors jam buvo patariama to nedaryti: šios plytos turėjo daug kalkių, tad nebuvo ilgaamžės. 1891 m. parapijai priklausiusiose Raūdiškėse buvo sukirsta 1 000 sieksnių malkų plytoms išdeginti ir vežimais nugabenta į Martinklius. Ten buvo pastatyta 50 × 5 sieksnių daržinė plytoms džiovinti. Po kurio laiko sumanymo atsisakė, malkas už stovinčio miško kainą pardavė Kuršėnų žydai Leizeriui Bykovičiui, daržinė taip ir liko stovėti.

Vyko derybos dėl plytų gamybos grafo Zubovo plytinėje Aleksandrijoje už Šiaulių, grafas daręs nuolaidą ir pažadėjęs 50 tūkst. plytų dovanoti, tačiau klebonas sutarties nepasirašęs, aiškinęs, kad bažnyčią statys iš akmenų. Minimios Lapkasių (prie Kuršėnų), Kybaščių ir Norvaišių* plytinės, tačiau kur gamintos plytos iš tikrųjų buvo naudojamos statyboje – neaišku.

²⁸ *Ten pat*, ap. 2, b. 2476, l. 4–8, 13, 18.

* Atrodo, tai prie Kužių ešą Norvaišiai, kurių dvarininkė Kazimiera Hiksienė Gruzdžių bažnyčiai paaukavo 5 000 labai geros kokybės plytų ir buvo nepatenkinta, kad tos plytos nebuvo sumūrytos, o parduotos Šiauliuose. Čia vertėtų pastebėti, kad bažnyčios statybai aukavo ar bent žadėjo aukoti ir kiti apylinkės dvarininkai. J. Norgėla ir A. Godliauskas dovanavo po 1 500 rb, Naryškinas – miško, Gergždėlių savininkas Gurčinas savo žemėje leido kasti molį plytoms ir t. t. (Iš J. Norgėlos skundo).

1896 m. birželio 4 d. L. Rekščio kvietimu į Gruzdžius iš Liepojos atvyko meistras (rangovas) Zeidelis, buvo žodžiu sutarta, kad už akmenų ir plytų mūrijimą, lauko ir vidaus tinko darbus jam bus sumokėta 22,43 tūkst. rublių. Rytojaus dieną iš Dimšių buvo pakviesti parapijiečiai ir padėtas pirmasis pamato akmuo. Artėjo Šv. Roko atlydai, ir klebonas L. Rekštys stengėsi iki jų kuo daugiau padaryti, kad, įdirbį matydami, parapijiečiai dosniai aukotų statybai. Birželio 12 d. su Zeideliu buvo sudaryta raštiška statybos sutartis, o 20 d. jo darbininkai jau paklojo pamatus²⁹.

1897 m. klebonas L. Rekštys prašė Žemaičių vyskupijos finansinės paramos – 10 000 rb ir nurodė, kad bažnyčios sienos jau išmūrytos iki 3 sieksnių aukščio.

1900 m. kovo 23 d. statybos komitetas pranešė vyskupijai, kad bažnyčia pastatyta ir stogas uždengtas savomis lėšomis. Kadangi pastarieji treji metai buvo nederlingi, aukas surinkti sunku, šventovės vidui įrengti ir bokštams užbaigti pakartotinai prašė bent 8 000 rb.

1901 m. Kauno gubernijos valdyba aliarmavo vyskupiją, kad Gruzdžių bažnyčia pradėjo veikti be Statybos skyriaus apžiūros. L. Rekštys teisinosi nežinojęs, kad, esant N. Andrejevo priežiūrai, dar reikia ieškoti kitų ekspertų. Gubernatūra neatlyžo ir 1904 m. dar kartą priekaištavo vyskupijai, kad bažnyčia esą pašventinta, joje vyksta pamaldos be pastato būklės patikrinimo. 1905 m. balandžio 28 d. pagaliau išsiųstas į vyskupiją patikrinimas, kad inžinierius M. Andrejevas apžiūrėjo bažnyčią ir leido joje laikyti pamaldas³⁰.

1906 m. liepos 5 d. bažnyčios statybos komitetas sprendė Gruzdžių dvaro valdytojo Maikovskio šeimos pastatytos koplyčios likimą. Kadangi koplyčia buvo prastos būklės, norėta ją nugriauti ir plytas panaudoti šventoriaus tvorai. Dvaro savininkas Naryškinas norėjo ją atnaujinti. Nors klebonas L. Rekštys aiškino, kad nugriovimas kainuotų 500 rb, o plytų vertė tik 100 rb, koplyčia vis dėlto buvo nugriauta, dėl ko teko aiškintis net gubernatoriui³¹.

L. Rekštys 1907 m. gegužės 24 d. rašė vyskupijai, kad bažnyčios statybai užbaigti iš Taupomosios draugijos skolinosi pinigų. Įrengti trys altoriai, pastatyti vargonai, sakykla. Statybos komitetas jam esąs nebereikalingas, nes vienas jo narių (A. Godliauskas) įšivėlė į skandalą dėl pinigų. Šventorius būsiąs aptvertas be komiteto pagalbos³².

Čia reikėtų pažymėti, kad kunigas Rekštys XX a. pasitiko būdamas senyvas ir nestiprios sveikatos. Klebonu iki mirties jis buvo paliktas už didelius nuopelnus statant bažnyčią. Didžioji organizacinio darbo našta šiuo metu gulė ant energingo, lietuviškajai veiklai atsidavusio vikaro Juozapo Skorupskio pečių.

1912 m. klebonas L. Rekštys mirė, bažnyčią perėmė Meškuičių mūrinė bažnyčią pastatęs Kazimieras Gaudiešius. Sudarytas inventoriaus perėmimo aktas patikslina kai kuriuos baigiamuosius statybos darbus.

Bažnyčios stogas ir du bokštai apkalti cinkuota skarda. Kiekvienas bokštas baigiasi geležiniu kryžiumi ir perkūnsargiu. Ant stogo dar du geležiniai

²⁹ LVIA, f. 669, ap. 3, b. 2869, l. 7–12. Gruzdžių bažnyčios archyvo (istorijos albumo) duomenimis, meistras Zeidelis vadovavo bažnyčios pamatų ir sienų iki langų aukščio statybai. Likusius darbus atliko taip pat liepojietis Endziulis. Ieškodamas meistrų, J. Norgėlos liudijimu, L. Rekštys bendradarbiavo su Liepojos Šv. Juozapo katalikų parapijos klebonu baronu Eduardu von Roppu, būsimu Vilniaus vyskupu.

³⁰ Ten pat, ap. 2, b. 2476, l. 23, 31, 36, 38, 42, 50.

³¹ Ten pat, l. 46–47, 54.

³² Ten pat, l. 53.

ir vienas betoninis kryžiai. Bažnyčiai iš kraštų pristatytos dvi zakristijos, viduje – trys altoriai ir sakykla.

1909 m. išmūryta raudonų plytų šventoriaus tvora, joje įrengta 14 Kryžiaus kelio stotelių. Šventorius visose keturiose pusėse turi įvairaus dydžio metalinius vartus, jame 1911 m. pasodinti 52 kaštonai.

Šventoriaus šiaurės vakarų kampe, prie turgavietės, 1911 m. taip pat iš raudonų plytų pastatyta ir cinkuota skarda dengta Šv. Roko koplyčia (8,5 × 5,8 m) be altoriaus, skirta karstui su mirusiuoju laikyti (lavoninė), nors paprastai naudota bažnytiniam inventoriui sukrauti³³.

1920 m. liepos 23 d. ir 1921 m. rugpjūčio 17 d. inventoriai pateikia sakralinių objektų fundatorius, Didžiojo altoriaus dirbtuvę, vargonų meistrą. Atskirai paminėtas šv. Roko paveikslas, kurį parapijiečiai laiko stebuklingu.

Bažnyčioje jau buvo penki altoriai, visi ažuoliniai ir auksuoti. Didysis altorius – Šiaulių meistro A. Zaborsko dirbtuvės gamyba. Jame pastatytos keturios didelės skulptūros ir aštuonios mažesnės. Šalia tabernakulio reljefiniai drožiniai: kairėje pusėje biblijiniai Abelis ir Kainas, dešinėje – Abraomo auka. Antipediume – Paskutinės vakarienės drožinys. Altoriaus pagrindas mūrinis, centrinis Švč. Trejybės paveikslas tapytas Petrograde, jis – grafo Naryškino dovana. Virš komuninės – Jėzaus Širdies dažyta ir auksuota skulptūra.

Kairėje – Švč. Marijos Rožinės altorius, Ražų kaimo ūkininko Bandzos šeimos fundacija. Jo priekinis skydas dekoruotas drožiniais. Altoriuje įkomponuoti Marijos Rožinės ir – viršuje – Marijos Sopulingosios paveikslai. Greta šio įvardytas kitas – Kristaus Nukryžiuotojo („Prikalto prie kryžiaus Išganytojo“) altorius, jo viršuje – šv. Juozapo paveikslo reprodukcija (oleodrukas).

Dešiniojoje kryžmoje įkomponuotas Šv. Roko altorius. Jį bažnyčiai dovanojo iš Dimšių kaimo kilęs kunigas ir poetas Jurgis Rupka. Antrajame altoriaus tarpnyje – šv. Jurgio paveikslas. Abu paveikslai seni, pridengti auksuota ir sidabruota metalo plastika.

Šalia – Švč. Panos Marijos Nuolatinės pagalbos altorius. Jo paveikslas tapytas Čenstakave, Lenkijoje. Viršutinį altoriaus tarpinį užpildo šv. Antano Padujiečio paveikslo reprodukcija.

Presbiterijoje stovėjo ažuolinė krikštykla su dideliu šv. Jono Krikštytojo paveikslu. Ji buvo panaši į altorėlį.

Šiuos bažnytinius objektus papildė dvidešimt klausyklių. Dvi jų buvo neogotikinės, kitos paprastesnės. Bažnyčioje paliktos šešios, kitos, matyt, naudojamos per atlaidus, sudėtos koplyčioje (lavoninėje).

1910 m. išigyti keturiolikos balsų vargonai. Jų meistras – Mertensas, Rygos parodoje laimėjęs aukso medalį³⁴.

Bažnyčios archyve išlikusi išlaidų ir pajamų knyga, pradėta 1930 m. ir tęsta iki 1968 m. Joje surašyti vykę remontai, kurie esminių pokyčių šventovei nepadarė. 1930–1931 m. buvo nudažyti bokštų kryžiai, meistras Juozas Petrašiūnas ir skardininkas Adamkevičius perdengė stogą. 1940 m. Paškevičius sutaisė vargonus, už ką sumokėta 600 litų. 1954 m. K. Dabrikaitė atnaujino šv. Roko paveikslą. 1968 m. H. Antanaitis suremontavo bokštus³⁵.

³³Ten pat, ap. 2, b. 344, l. 3–4.

³⁴Ten pat, f. 1671, ap. 8, b. 247, l. 2, 8–10.

³⁵1933–1968 m. pajamų ir išlaidų knyga, *Gruzdžių bažnyčios archyvas* (GBA).

1949–1950 m. klebonas Jonas Jokūbonis įsigijo Švč. Marijos Sopulingosios ir šv. Antano paveikslus.

Šv. Antano ir Švč. Marijos Nuolatinės pagalbos altorius į dabartines vietas perkėlė klebonas Petras Biskis. 1959 m. jo rūpesčiu bažnyčia naujai dekoruota. 1971 m. įvesti Švč. Marijos Nuolatinės Pagalbos atlaidai (birželio 27 d.). Paveikslas išgelbėtas per 1891 m. gaisrą.

Šv. Roko koplyčia atstatyta 1997 m.³⁶

Išsamesnė archyvinė medžiaga nušviečia bažnyčios statybos organizavimą, iš dalies interjero įrangą, bet trūksta šaltinių, kurie nušviestų statybos eigą, statytojus.

Bažnyčios meninis sprendimas. Naujosios bažnyčios architektūrinį vaizdą formavo kultūrinis romantizmo judėjimas. Jis pateiktus idealus grindė praeities meno tradicijomis, kurias išplėtojo ir panaudojo to meto simboliui sukurti. Išorinis pastato vaizdas rėmėsi senąja gotika, tačiau vidaus erdvė derino įvairius stilius.

Bažnyčios planą formuoja išilgintas stačiakampis, užbaigtas trisiene apside. Kryžma neakcentuota. Presbiterija yra centrinės navos tąsa. Dvi šoninės zakristijos abipus presbiterijos yra uždarnos. Planinėje struktūroje dinamiškiausią vaizdą kuria laiptuotos formos presbiterinė pusė. Šis vaizdas išryškėja ir iš išorės.

Vidaus erdvę kuria trinavė bazilika, t. y. vidurinioji aukštesnė bei platesnė ir šoninės siauresnės bei žemesnės navos. Navas skiria aštuoni kvadratinio ir kryžminio plano pilioriai, kurie remia strėlinės formos arkas ir tarp jų įmontuotus kryžminius (vienuoliškus) skliautus. Tokia interjero struktūra artima halei (salei), kuri buvo būdinga tradicinei gotikai.

Tolesnis vaizdo kūrimas jau priklauso nuo konstrukcijų formos ir jų apipavidalinimo. Svarbus dėmesys skirtas pilioriams, kurie formavo navų dinamikos kaitą. Kvadratiniai pilioriai stovi arčiau choro. Jie siauresni, lieknesni, todėl sukuria išplėstą, lengvą ir ramią erdvę. Kiti keturi, kryžminio plano, pilioriai yra didesnių apimčių, jų iškyšų briaunos atramoms suteikia ekspresijos, sukuria kelią į presbiteriją, kuris įtraukia ir erdvę, esančią arčiau choro. Šis kelias ypač pastebimas erdvoje centrinėje navoje.

Piliorių vertikales sustabdo platūs kapiteliai su įgilintomis kryžiaus formos rozetėmis frizuose. Šis simbolinio elemento panaudojimas padeda akumuliuoti priešingus judesius ir kapiteliais nuvesti žvilgsnį į presbiteriją.

Tradicinė gotika vidaus erdvių didingumą kūrė dekoratyvinėmis priemonėmis, kurios naikino konstrukcijų statiką. Gruzdžių bažnyčios didingumas kuriamas kitaip – aiškių, apibendrintų konstrukcijų ir formų deriniais. Arkos išlaiko gotikines schemas, bet turi ir barokui būdingų formų, tiesiogiai įsiliejančių į piliorių kryžmų ištraukas.

Taigi vidaus erdvė eklektinė, ją sukūrė smailiosios arkos ir barokiniai bei klasicistiniai pilioriai. Pastarųjų grupavimas sukuria subtilų erdvių kontrastą. Jį papildė centrinės navos choro išgauba ir presbiterijos niša. Interjero didingumas susivieniia su emocionalumu.

Ryšų kontrastą didžiajai erdvei kuria mažoji architektūra. Altoriai, sakykla, klausyklos, vargonų prospektas kartoja ir interpretuoja gotikos formas, sukuria vaizdus, būdingus istorizmui. Visi šie objektai išlaiko senųjų tradicijų esmę – medžiagos sudvasinimą dekoratyvinėmis priemonėmis.

³⁶GBA informacija.

Iki 1920 m. bažnyčioje buvo trys altoriai, kurie ryškiausiai atspindi neogotiką. Centrinę navą užbaigia ir akcentuoja Švč. Trejybės didysis ažuolinis altorius, išplėtojantis triptiko schemą. Altorių formuoja trys protarpniai, iškelti ant aukšto briaunuoto cokolinio pagrindo. Vidurinysis skirtas paveikslui, kurio rėmas užbaigtas kontrastinga visam dekorui puslanke ramia arka.

Paveiksle debesyse pavaizduota Švč. Trejybė: Dievas Tėvas, Sūnus ir virš jų plazdenantis balandis – Šventoji dvasia. Pastaroji akcentuota kaip kosmoso simbolis ir tiesiogiai įlieta į Dievo Tėvo ir Kristaus aureoles. Iš jos sklindanti šilta ochrinė, rusva spalvos – dvasinio idealo simbolis, palaiptams plintantis žemyn.

Pagrindinius veikėjus supa puslankiu įkomponuotos sparnuotos angeliukų galvutės. Žemiau, po jų kojomis – Žemės rutulys su 3 skriejančiais angelais. Svarbiausių figūrų didingumą perteikia jų pozos ir atributika. Sėdintis Kristus kaire ranka laiko kryžių, jungiantį su Žemės rutuliu, kurio moraliniu valdovu tapo. Priešybę statiškoms sėdinčiųjų pozoms kuria išilgintų angelų padėty, dinamiką sustiprina jų dekoratyvinės klostės.

Tapyba dekoratyvi: dominuoja kontrastingos spalvinės plokštumos ir figūrų aprangų reljefinės klostės. Visa tai harmonizuoja prislopintų spalvų gama. Tai vėlyvojo romantizmo tapyba.

Drobės apačioje užrašas: „A. Borawski Petersburg AD 1910“. Tai, be abejo, anksčiau jau minėtas G. Naryškino dovanotasis lenkų dailininko, aktyviai dirbusio bažnytinio meno srityje, Aleksandro Boravskio paveikslas*.

Įdomu pastebėti, kad ant šio paveikslo rėmo kitos pusės taip pat užtempta drobė ir nutapytas Švč. Marijos Karalienės su kūdikiu ant rankų paveikslas. Kada ir kas tai padarė, nustatyti nepavyko. Pasakojama, kad klebonas Juozapas Čepėnas, kuris čia dirbo 1981–1988 ir organizavo bažnyčios remontą, į tikinčiuosius atsuko būtent šį paveikslą. Dabartinis klebonas Aivaras Jurgilas, vadovaudamasis principu, kad didžiojo altoriaus pagrindinio meninio akcento tema turi atitikti bažnyčios pavadinimą, vėl eksponavo Švč. Trejybės paveikslą, vertingą A. Boravskio kūrinį.

Vertikalią altoriaus kryptį pratęsia smailiaarkis dekoratyvus frontonas, kurio užnugaryje iškyla stačiakampis skydas su pakyla, skirta Kristaus skulptūrai, užbaigiančiai visą protarpinį.

Šoninius sparnus formuoja nišos, kuriose ant aukštų stačiakampių cokolių iškeltos šventųjų Petro ir Povilo skulptūros. Nišas aprėmina skirtingų aukščių pinakliai. Nišų viršuje įkomponuoti dekoratyviniai postamentai keturių evangelistų skulptūroms. Tarp jų taip pat įterpti pinakliai, sukuriantys ryškų kontrastą tarp masyvių skulptūrų apimčių ir linijinių dekoratyvinių elementų.

Evangelistų skulptūrų ansamblį papildo pinaklių stiebų nišose įstatytos

* Boravskis (Borawski) Aleksandras (1861 02 24 Varšuva–1942 10 10 Čenstakava), lenkų skulptorius, tapytojas, paminklų konservatorius. Mokėsi Varšuvoje pas Voiciechą Gersoną, Paryžiuje – globojamas Kiprijono Godebskio. 1887 Varšuvoje įsteigė meno paminklų konservavimo dirbtuvę. 1908 Peterburge įkūrė Lenkijos praeities paminklų globos draugijos skyrių. Dekoravo nemažai liejamų varpų, nutapė žymių Lenkijos žmonių portretų. 1936 Varšuvos Šv. Onos bažnyčioje buvo atidengtas A. Boravskio sukurtas paminklas-skulptūra bolševikų sušaudytam prelatui K. Budkevičiui (Budkiewicz). 1934 atvyko į Čenstakavą ir apsigyveno Pauliečių ordino vienuolyne ant Jasna Góra kalno. Palaidotas Šv. Roko kapinėse (*Gazeta Częstochowska*, 2006 02 28; *Spotkania s zabytkami*, 2006, nr. 12).

nedidelės šventųjų figūrėlės. Jos supa ir didžiąsias šventųjų Petro ir Povilo statulas, ir per pinaklių smailes susijungia su evangelistais, kurie užbaigia viršutinę altoriaus erdvę. Dekoras šiame altoriuje tapo svarbiausiu skulptūrų, kurios vaizduoja pagrindinius katalikų bažnyčios hierarchus, tiesioginės jungties elementu. Ryškiu architektūriniu akcentu yra pinakliai su kryžmažiedžiais, viršutinės arba dangaus sferos simboliai. Taigi Didžiojo altoriaus kompozicija yra gana savita, išradinga.

Tenka pastebėti, kad skulptūrų meninis sprendimas su senąja gotika ryšių nebeturi. Ryški baroko įtaka, tačiau teatrališkumo atsisakyta. Statiškas šventųjų pozas papildoma nusistovėjusi atributika, veiduose – ramus vidinis išgyvenimas. Kontrastą šiai ramybei suteikia drabužių klostės, jų ritmika bei spalvos. Jos nukreipia tikinčiųjų žvilgsnį į šventųjų rankose laikomus šventraščius, o evangelisto Luko figūroje – į abi rankas su atributais. Prie visų evangelistų statulų išliko senoji simbolika: šv. Mato – angelas, šv. Luko – jautis, šv. Morkaus – liūtas, šv. Jono – erelis. Senovėje šie gyvūnai tiesiog simbolizavo šventuosius. Bet skulptūrose svarbesniais akcentais tapo šventraščiai, kurių idėjos atsispindi evangelistų išgyvenimuose, – jų apibendrintų veidų žvilgsniai nukreipti vidun. Į tokius pat išgyvenimus kviečiami ir tikintieji.

Kontrastą evangelistams kuria dinamiška Kristaus figūra, kuri puošia altorių, yra svarbiausias jo akcentas.

Skulptūros išplečia ir papildoma dekoratyvinių elementų vertikalią, dinamišką trauką, o savo dydžiu jiems kontrastuoja. Visa tai ypač išryškėja viršutinėje altoriaus dalyje su penkių skulptūrų grupe, kuri užbaigia dangaus sferą.

Altoriaus apačioje taip pat stovi dvi figūros: kairėje šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės, dešinėje – šv. Pranciškaus Padujiečio. Juos nesunku atpažinti iš lydinčių simbolių: kryžiaus ir gėlių šventosios rankose ir kaukolės prie šventojo kojų.

Didysis, Švč. Trejybės, altorius tapo katalikiškojo pasaulio simboliu, sujungusiu Senojo ir Naujojo testamentų pagrindinius veikėjus ir papildžiusiu jų gretas aštuoniomis nedidelėmis šventųjų figūrėlėmis.

Dviejų šoninių altorių kompozicijos visiškai analogiškos – abu dvitarpniai iškelti ant rėminėmis arkelėmis suskaidytų pakylų. Pirmuosius tarpnius formuoja keturi dekoratyvių kolonų apsupti paveikslai. Antrųjų tarpinių veiksmą kuria siauresni skydai, apsupti pinaklių gausa. Jie pratęsia kolonų vertikalią trauką, sukuria gilumą ir įsilieja į antrojo tarpnio ažūrinį medinį masverką (ornamentą) su pinakliais. Šių altorių antrieji tarpniai yra raiškūs kontrastai pirmiesiems aukštams. Altorių akcentai – išsudegusios bažnyčios išgelbėti (šv. Roko) ar išsigyti vertingi barokiniai paveikslai.

Dešinėsios navos altoriaus pirmąjį tarpinį puošia šv. Roko paveikslas. Šis šventasis Europoje išpopuliarėjo kaip gelbėtojas nuo maro. Kadangi tokia liga ne sykį siautėjo mūsų šalyje, todėl garbinamas ir ne vienoje Lietuvos bažnyčių. Gruzdiškame paveiksle šventasis pavaizduotas ne kaip ligos gydytojas, bet pats yra Dievo pasiųsto angelo gydomas. Viešpatis iš aukštybių raiškiais mostais suteikia Rokui galią pačiam gydyti lankant ligonius. Ta galia jau akcentuota kelionės krepšiu su Kristaus monograma (IHS).

Patirtas dieviškasis įkvėpimas atsispindi vidiniu šventojo išgyvenimu, kurį nusakoma viršų nukreiptas žvilgsnis ir į šalį pasukta galva, spinduliuojanti aureole. Ryšį su dangumi vaizduoja spindulių pluoštas, kurį praleidžia prasiskleidę debesys ir kuris paliečia šv. Roką. Paveikslo veikėjų šventumą perteikia drabužių metalo ap-

kaustų auksinė ir sidabro spalvos. Pirmoji jų simbolizuoja dangišką šviesą, antroji – dvasinį atgimimą. Metaloplastiška ir jos spalvos taip pat padeda suvienyti šv. Roko figūrą su Viešpaties ir angelų grupe, dangiškujų idėjų įsikūnijimą.

Antrojo tarpsnio šv. Jurgio paveikslas taip pat barokinis. Populiarus Europoje šventasis riteris Lietuvos bažnytinėje ir liaudiškoje tradicijoje išvirtino kaip pava-sariškojo atgimimo, gyvulininkystės globėjas. Jo archetipas susiformavo dar prieš krikščionybės priėmimą.

Tradiciškai šv. Jurgis vaizduojamas ant žirgo ir kovojantis su slibinu. Gruzdžių bažnyčioje šis siužetas nukeltas į paveiklo gilumą, o prieš mus – didinga riterio figūra. Ji pristatoma visu ūgiu ir užima didžiąją erdvės dalį. Ramybės poza suteikia figūrai monumentalumo. Veiksmą kuria kryžių iškėlusi dešinioji ranka ir jos kontrastas – laisvai nuleista ir ietį laikanti kairioji. Nors herojų saugo riteriški šarvai (metaloplastiška), pergalę nulėmė tvirtas tikėjimas. Tai atsispindi atvirame šv. Jurgio žvilgsnyje, kurį išryškina veidą nutvieskusi šviesa ir galvą gaubianti aureolė.

Svarbią reikšmę tikėjimo idėjai perteikti turi koloritas. Riterio figūrą gaubiantis ilgas apsiaustas nutapytas rausvai. Jis sukuria foną, kontrastingą auksu spindintiems šarvams ir žalsviems tunikos tonams, sukelia emocijas.

Įdomiai sprendžiamas erdvinis fonas. Tolumoje vykstančios kovos dalyviai neišryškinti, tačiau šios kovos reikšmę perteikia debesų spalviniai ir šviesos efektai. Spalvos paveiksle kartu ir simboliai: raudona (apsiaustas) naikina blogį, žalia – gamtos atgimimas, auksas – dieviškumo atributas, o apskritai šv. Jurgis simbolizuoja dieviškąją karį.

Kairiosios navos altoriaus pagrindinis akcentas – Švč. Marijos Rožinės paveikslas. Jo kompozicija tradicinė: Dievo Motina su kūdikiu visu ūgiu stovi ant pusmėnulio ir abudu perduoda po rožinį žemiau esantiems šventiesiems Dominykui ir Kotrynai Sienietei. Už jų – sėdinčiojo šv. Jono su kryžiumi figūrėlė.

Kitą Dievo Motinos atributą – rašymui skirtus lapus – laiko šv. Dominykas. Mat švenčiausioji buvo neraštinga ir jos mintis pastarasis užrašydavo. Šie lapai būdingi ir pačiam šventajam, kaip pamokslininkui.

Grakšti Marijos figūra nutapyta melsvame fone, virš debesų. Ji, taip pat kiti šventieji, papuošti kalstinėta metalo plastika. Smulkus augalinis rokokinis dekoras dengia visas metalo drabužių plokštumas ir padeda sukilninti, sudvasinti figūras. Išraiškiausias Marijos rūbas. Kairioji apsiausto pusė plaikstosi, judesius pratęsia Kotrynai perduodamas rožinis. Dievo Motinos figūrą išryškina auksuotoji apranga. Visą kompoziciją užbaigia apoteozė, kai du angeliukai žemiškąją motiną pripažįsta dangiškąja karaliene ir ją vainikuoja.

Apie tapybą sunku spręsti. Autentika išlikusi tik šventųjų veiduose, kur aiški monochromija. Jų išgyvenimai pateikti skirtingai. Barzdoto Dominyko žvilgsnis nukreiptas į viršų, tuo tarpu Kotrynos galva nuleista, žvilgsnis kalba apie vidinį susikaupimą. Žaismingai pateiktos sparnuotos galvutės, su kuriomis dera ir kūdikėlio Jėzaus šypsena. Išsamus šio paveiklo aprašymas pateiktas 1788 m. Zamušės parapijos inventoriuje ir pakartotas vėlesnėse vizitacijose, tad paveikslas priklauso vėlyvajam barokui. Tikėtina, kad jis buvo išgelbėtas bažnyčios gaisro metu³⁷.

Antrąjį šio altoriaus tarpsnį užima šv. Antano Padujiečio paveikslas.

Kairėje pusėje pavaizduotas vienuolis pri-

³⁷ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 333, l. 60.

ima iš vaikelio Kristaus, kurį ant Šventraščio laiko du angeliukai, leliją. Kristus ir jo simbolis – gėlė šviesiomis ochros spalvomis nutvieskia visą dešiniąją paveikslo pusę. Kiti du angeliukai vainikuoja šv. Antaną nimbu. Šventojo vizijinį išgyvenimą sustiprina ryškūs šviesos kontrastai. Paveikslas grindžiamas neobarokine dinamiška kompozicija ir papildo ją naujovišku spalviniu sprendimu, būdingu jau romantizmui. Šv. Antano paveikslas, bet su metalo apkaustais, minimas XIX a. vizitacijose, jis ir dabar puošia Šiupų bažnyčią. Altoriaus pagrindo priekinio skydo karnizinėje juostoje išskaptuotas užrašas: „*Fundatorei to altoriaus Pranciškus ir Emilija Bandzai 1904*“.

Dar vienas senovinis altorinis paveikslas – „Švč. Marija Sopulingoji“ – saugomas zakristijoje. Tai gan savitas baroko stiliaus kūrinys su pabrėžtiniais simboliais, kurie kartu yra ir kompozicinis elementas, ir priemonė, išplečianti vaizdo turinį ir idėją. Pagrindiniai veikėjai – Dievo Motina, nukryžiuotas Kristus ir simboliai – išdėstyti vertikaloje simetrinėje erdvės ašyje ir padeda suvokti įvykusios tragedijos vaizdą. Kompoziciją pradeda sėdinčios ant skrynios Švč. Marijos figūra, kurios išgyvenimą tęsia krucifiksas su erškėčių skaudinama širdimi ir užbaigia kryžiaus horizontalė su verainikonu*. Priešybę vertikaliems veikėjams ir simboliams akcentams kuria horizontalūs peizažo elementai, kurie organizuoja lėtą trauką į viršų, vaizdą iš žemiškos būsenos perkūnija į dvasinę.

Svarbiausias kompozicijos akcentas – ant skrynios (dieviško sosto archetipas) sėdinti Švč. Marija. Visą jos figūrą, išskyrus veidą ir rankų plaštakas, dengia metalo plastika, paremta dekoratyvinių plokštumų ir reljefinių klosčių dinamika. Pastarųjų slinktis prasideda sulenktų kojų lygyje ir po pauzės, kurią sukuria kelių išgaubas ženklinančios plokštumos, klostės smulkėja, gausėja, įgauna beveik grafinę išraišką ir judria siaurėjančia srove įsilieja į pagrindinį tragišką, kančios simbolį – septynis kalvijus ir rankas. Klostės išryškinti taip pat padeda kontrastinga, grūdėta figūros apsiausto faktūra. Nukryžiuotą tragediją atsispindi Motinos veide su pravertomis lūpomis ir vidinės kančios pažymėtu žvilgsniu. Tokia ikonografija būdinga vietinei sarmatiškajai mokyklai, kai dailininkus ruošdavo vienuolynai.

Sėdinčios figūros kompoziciją pratęsia kryžiaus su nukryžiuotu Kristumi statmuo. Jo akcentas yra išdidinta metalinė širdies plokštuma su sklindančiais spinduliais ir ją supančiu erškėčių vainiku. Simbolinio vaizdo ekspresiją sukūrė širdies plokštumos išlenkti kontūrai, smulkių spindulių sklaida, kuri išryškėja rusvų, šiltų spalvų dangaus fone. Taigi šis simbolis tapo atviru, įsiliejo į erdvę ir ją pakeitė. Kompoziciją užbaigia kryžmos horizontalė, kurios kraštų metaloplastiškos ertmės matomi Kristaus rankų delnai, o centre įkomponuota jo galva verainikone. Viršuje – Nukryžiuotojo inicialai – INRI.

Nors Nukryžiuotojo veide pabrėžtos akys, lūpos, kančią perteikia ne išgyvenimas, o pasitelkta atributika. Vertikalią kompoziciją papildo abipus kryžiaus skraidą du angeliukai. Jie išplėtoja siužetą ir judesiais pagyvina statišką vaizdą. Nukryžiuojo veidas čia traktuojamas kaip Kristaus pakėlimas ant kryžiaus. Paveiksle įrašyta sukūrimo data – 1761 metai. Jo matmenys – 92 × 157 cm.

Paveikslo kompozicinė schema perimta iš viduramžių dailės, performuota

* *Verainikonas* (lot. *vera icon* – tikras vaizdas), atvaizdas, atspaudas. Šv. Rašto aiškinimu, kai Kristus nešė kryžių, moteris, vardu Veronika, skarele nušluostė jo veido prakaitą. Skarelėje išliko veido atspaudas. Relikvija saugoma Šv. Petro bazilikoje Romoje.

ir įgyvendinta barokinėmis išraiškos priemonėmis. Šie simboliai tiesiogiai įjungti į veiksmą. Nors paveikslas pavadintas Marijos Sopulingosios vardu, jame yra ir Vienišosios Dievo Motinos idėjų. Dokumentuose pradėtas minėti XIX a. pirmojoje pusėje kaip altorinis paveikslas su metalo apkaustais³⁸.

Kadangi tapybos data – 1761 m. – įrašyta drobėje, tai kūrinys, tikėtina, buvo įsigytas iš kitos bažnyčios.

Gruzdžių bažnyčios archyvo knygoje įrašyta, kad šį paveikslą 1949–1950 m. įgijo klebonas Jonas Jokūbonis ir pakabino kairiosios navos altoriaus pirmajame tarpsnyje, po Marijos Rožinės atvaizdu³⁹. Ši informacija nėra patikima, nes paveikslo ir altoriaus tarpsnio matmenys nesuderinami.

Senujų dailės paminklų sąrašą papildo Marijos su kūdikiu paveikslas, puoštas metalo apkaustais. Švenčiausioji pavaizduota iki juosmens su dešinėje ant kelio sėdinčiu sūnumi. Madonos figūra statiška, sėdinčio su knyga vaikelio – judresnė. Kompozicija artima Trakų Marijos grafiniam paveiksliui, tačiau ryškūs meno stilių skirtumai. Gruzdžių madona oficialesnė, didingesnė, tuo tarpu trakiškė realistiškesnė, jos ir kūdikio santykiai intymesni⁴⁰.

Gruzdžių paveikslą formuoja metalo apkaustų dekoras su atviromis angomis, kuriose išryškėja svarbiausi figūrų akcentai – veidai ir rankų plaštakos. Rankų judesiai turi simbolinę prasmę. Vaikelis laiko Šventraštį ir laimina motinos rankoje laikomą rožės stiebelį su žiedu. Jo rankų kryptys išlieja į atvirą Marijos delną. Visi šie judesiai turi kilimo pobūdį, jų dinamika sukuria apibendrintą motinos figūrą.

Motinos ir kūdikio santykiai grindžiami išorinėmis ir simbolinėmis meno išraiškos priemonėmis. Vaikelis Kristus pasisukęs į motinos ranką su rože ir ją laimina, jo galva atlošta, žvilgsnis nukreiptas į žiedą. Į šiuos sūnaus veiksmus Marija reaguoja – išgyvena. Jos išilgintas veidas truputį pasuktas vaikelio pusėn, iškelti antakiai padeda išryškinti vidinį susikaupimą ir didingumą. Panašus veido pavaizdavimas aptinkamas kai kuriuose Čenstakavos Marijos variantuose. Dieviškumą ir šventumą papildo karūna rusvos aureolės fone. Šia spalva modeliuotas ir veidas.

Abi figūras dengianti metalo plastika dekoratyvinėmis priemonėmis išplėtoja matomų tapybos elementų idėją. Dekoro kompozicija pagyvino abiejų figūrų išorinį vaizdą, tapybos statikai sukūrė atoveiksmį. Vaiko figūrėlė akcentuota reljefinėmis klostėmis, jos pratęstos iki rankos su rožės žiedu. Marijos aprangą formuoja augalinis ornamentas – rožės stiebelių su žiedais ir lapais reljefai. Jie auksuoti ir dominuojantys, išplėtojantys tapybinį paveikslo pagrindą. Tamsus, sunkus tapybinis fonas padeda paveiksliui aukso ir sidabro spalvomis artėti prie tikinčiojo, emociškai jį jaudinti. Didingumas ir rokinė dekoratyvinė dinamika šiame barokiniame paveiksle darniai sintezuoti.

Šis įdomus ir vertingas paveikslas kabo zakristijoje ir bažnyčios lankytojams nematomas.

Pilioriniai altoriai pritaikyti prie atramų formos, todėl jų erdvės išplėstos ir apglėbia piliorių šonus. Tai leidžia jiems savo fasadais įsijungti į šonines ir centrinę navas bei juose esančius altorius.

Abiejų altorių meninis sprendimas vienodas ir pratęsia neogotikines tradicijas. Skirtumas tik tas, kad juose dominuoja dekoratyvinės plokštumos. Abu dvi-

³⁸ *Ten pat*, b. 264, l. 121.

³⁹ Pajamų ir išlaidų knyga, GBA.

⁴⁰ Račiūnaitė T. Jausmų kelionė ir stebuklingųjų atvaizdų kopijos, *Vilniaus dailės akademijos darbai*, Dailė, Vilnius, 2004, Nr. 35, p. 50.

tarpsniai. Pirmuosius formuoja vimpergos*, apsuptos iš kraštų dekoratyvinėmis mentėmis, į kurias remiasi pinakliai. Antrieji tarpsniai siauri, taip pat užbaigti pinakliais, kurie pabrėžia altorių vertikalią kryptį.

Dešiniojo pilioriaus altoriaus pagrindinis akcentas – Švč. Panos Marijos Nuolatinės pagalbos paveikslas. Taip vadinamas ir altorius. Tai performuotas bizantinės tapybos kūrinys, kuriam būdingas auksinis fonas ir intensyvios aprangos spalvos. Motinos ir vaiko ryšys šiltas. Tai europietiškoji tradicija. Paveikslas tapytas Čenstakave.

Viršutinį tarpesnį užbaigia šv. Kazimiero paveikslas. Altoriaus fundatorius kunigas Petras Biskis, klebonavęs Gruzdžiuose 1953–1966 m.

Kairiųjų piliorinių altorių akcentuoja palaimintojo vyskupo Jurgio Matulaičio ir šv. Juozapo paveikslai. Pastarasis – oleodrukas (tapyto paveikslas reprodukcija)⁴¹.

Altorinių paveikslų kompleksą papildė bažnyčios statybos organizatoriaus ir vykdytojo kunigo Liongino Reksčio portretas. Jį, remdamasis senovine nuotrauka, nutapė gruzdietis dailininkas Antanas Krištopaitis. Paveikslas kompozicija ir spalvinis sprendimas remiasi romantizmo tradicijomis.

Altorinę architektūrą papildė neogotikinė sakykla, kuri prišlieta prie centrinės navos kairiojo pilioriaus ir iškelta ant aukšto dekoratyvaus postamento. Kartu su baldakimu, užbaigtu pinklių puošmenomis, ji sukuria dinamišką vertikalią kryptį. Tribūnos daugiakampis tūris apjuostas plačia karnizine juosta su jos nišose įkomponuotomis medinėmis šventųjų skulptūromis stabdo visus judesius ir sakyklą susieja su centrine nava.

Visa bažnyčios mažoji architektūra išlaikė neogotikines tradicijas, kurios emociinius tikinčiųjų išgyvenimus kūrė išraiškingomis dekoratyvinėmis priemonėmis.

Interjere išryškėjo senosios gotikos interpretacijos ir jos jungimas su kitais stiliais. Bažnyčios išorėje dominuoja vientisas stilius, remiantis gotikos katedrų palikimu. Pagrindinis šių pastatų akcentas buvo aukštai į dangų kylantys bokštai. Ši tradicija įgyvendinta ir Gruzdžių neogotikoje – pagrindinį bažnyčios fasadą formuoja du aukšti bokštai. Jie padeda visam pastatui dominuoti miestelyje ir platesnėje erdvėje.

Bokštai su viduriniu protarpsniu formuoja pagrindinio fasado vaizdą. Visi jie yra vienoje plokštumoje ir atskirti tik kontraforsais. Tačiau atskirų protarpinių trauka į viršų turi savitas išraiškos priemonės.

Bokštų kuriama traukos pradžia lėta, netrukus sustabdoma dekoratyvine karnizine juosta. Jų apatiniai tarpsniai sukuria tvirtumo išpūdį, suspaudžia tarp jų esantį portalo protarpinį. Tolesnį bokštų augimą pratęsia susiaurinti jų tarpsniai bei juos remiantys kontraforsai. Dviejuose viršutiniuose tarpsniuose statiką naikina langai ir nišos. Bokštų stiebimasis tampa lengvas. Jį pristabdo tik dekoratyvinės karnizinės juostos. Po šių pauzių vertikaliajai traukai sudarytas ryškus kontrastas laiptuotais frontonėliais su apskritomis angelėmis timpanuose. Abiejų bokštų ūgį užbaigia aukštos smailės su kryžiais, jie tarsi ekspresyviai jungties su dangumi akordas.

Vidurinis ir plačiausias protarpinis lengviausias ir dekoratyvus. Jo fasade akcentuojamos portalo ir choro erdvės, kurias apibrėžia lengvi siauri laiptuoti kontraforsai. Tarp jų įkomponuotos dekoratyvios durys su išplėtotu frontonu, išiliejančiu į išorinį choro apipavidali-

* *Vimperga* – gotikinis dekoratyvinis architektūros elementas: trikampis skydas su viršūne virš lango, durų ar portalo.

⁴¹ LVIA, f. 669, ap. 8, b. 247, l. 9.

nimą. Choro išorinis akcentas yra kolonėlių suformuotos langų angelės su briaunuotu apskritimu ir penkialapiu jame, kurie įstatyti į arką. Šią dekoratyvinę kompoziciją išryškina balta spalva. Choro erdvės dekoratyvumas siejamas su muzika, tik iškeltas išorėn. Tai aktyviausias architektūrinis puošybinis fasado elementas.

Šoniniai fasadai grindžiami vertikalių ir horizontalių apimčių ir konstruktyvių elementų kontrastais. Vertikalūs akcentai yra bokštai ir vos pastebimos kryžmų ištraukos. Šiuos abu akcentus jungia horizontalios navų sienos, skaidomos laiptuotais kontraforsais ir smailiaarkėmis langų angomis. Išorėje jos vientisos ir vidinės bažnyčios struktūros neišreiškia (pseudobazilika). Bokštų ir kryžmų žemutiniai tarpniai bei sienos vienodame aukštyje užbaigtos plačiomis dekoratyvinėmis karnizinėmis juostomis. Jos akcentuotos X (šv. Andriejaus) kryžiaus ornamentu, išryškintu balta spalva. Ši karnizinė juosta tęsiasi ir presbiterinėje dalyje, kuri tiesiogiai išilieja į bendrą šoninių fasadų horizontalų vaizdą.

Fasadus skaido laiptuoti kontraforsai ir smailiaarkės langų angos. Šie architektūriniai elementai kuria vertikalią trauką. Ją pratęsia bokštai ir kryžmų frontonai. Bokštų vertikalus kilimas pradeda stiprėti tik nuo bendros karnizinės juostos. Jis kuriamas tarpinių kontrastais ir laiptiniais kontraforsais. Dekoratyvinio karnizo dinamiškus X judesius pratęsia siauro antrojo tarpsnio dekoras, kurį pakeičia dvi išilgintos viršutinio tarpsnio langų angos. Viršutinių tarpinių lėtesnę dinamiką užbaigia ekspresyvus smailių apimčių kilimas. Atsvarą bokštų dinamikai sukuria kryžmos ir presbiterijos šoniniai fasadai.

Kryžmų fasadai aprėminti trilapčiais kontraforsais bei išilgintomis langų angomis ir užbaigti trikampaiais dekoratyviniais frontonų timpanais. Jie harmoningai pratęsia bokštų suformuotus vertikalius judesius. Abu vertikalūs komponentai susieja šoninius fasadus su laisvomis miestelio erdvėmis.

Fasadų architektūrą šventoriuje papildo Kryžiaus kelio kopyltėlės, kurios padeda sukurti savitą dekoratyvinį ansamblį. Bažnyčios fasadų vaizdų kaita sustiprina emocinį viso pastato poveikį aplinkai.

Galinį fasadą formuoja siauresnės ir žemesnės presbiterijos apimtys, užbaigtos trisiene apside. Visa tai organizuoja judėjimą į priekį, o jungtis su navų frontonu – į viršų. Tad galinis fasadas koncentruoja priešingas traukas ir netiesiogiai atliepia priekiniam fasadui.

Apibendrinant bažnyčios išorę, pasakytina, kad ryškiausią jos akcentą sukūrė pagrindinis fasadas. Jo vaizdas toliau išplėtotas šoninėse fasadų erdvėse ir užbaigtas apimčių dinamika galiniame fasade.

Kapinių kopyčia

Antras pagal reikšmę sakralinis pastatas Gruzdžiuose buvo kapinių kopyčia. 1797 m., maždaug už kilometro nuo bažnyčios, ant ozo, grafo Zubovo žemėje, buvo įrengtos naujos kapinės. 1811 m. klebonas Jurgis Vaitkevičius su parapijiečiais jose pastatė medinę kopyčią. 1826 m. inventorius pateikė jos vaizdą: naujame pastate du dideli ir trys maži apvalūs langai, priekiniame fasade didelis dažytas bokštėlis, stogas dengtas malksnomis. Priebažnytyje būta choro su vargonėliais, o presbiterijoje – altoriaus su Nukryžiuotojo skulptūra⁴².

⁴²Ten pat, b. 264, l. 122.

1844 m. užfiksuota koplyčios architektūros elementų kaita. Ant stogo buvo iškilęs didelis raudonai dažytas kupolas⁴³.

1848 m. sausio 15 d. caras Kauno gubernijos valdžiai leidžia kapinėse statyti didesnę koplyčią, bet su sąlyga, kad nebūtų nuolatinio klebono ir mišios būtų laikomos tik už mirusiuosius⁴⁴. 1847 m. tokią teisę buvo suteikęs dvaro valdytojas Zubovas pagal Kauno statybos komisijos planą⁴⁵. Caro administracija tik patvirtino dvarininko atliktą pareigą Bažnyčiai.

Naujos kapinių koplyčios pastatymas inventoriuose datuojamas 1848–1851 m.⁴⁶, o literatūroje – 1851 m. Meno istorikas Paulius Galaunė nurodė, kad ją statė meistras Juozas Mocius iš Gruzdžių apylinkės. Autoriaus leidinyje pateiktas ir bendras koplyčios vaizdas – perpiešta A. Varno nuotrauka⁴⁷. Algė Jankevičienė sakralinės architektūros monografijoje patalpino pagrindinio fasado 1943 m. nuotrauką ir pateikė trumpą meninę apžvalgą⁴⁸.

Naujoji koplyčia statyta pagal parengtą projektą. Matyt, buvo rekonstruotas ir papildytas senasis statinys. Akcentuotas pagrindinis fasadas ir išilginta presbiterinė dalis. Priekinę dalį formavo du šoniniai siaurėjantys keturkampiai bokštai, truputį ištraukti į fasado priekį ir į šalis. Vidurinis protarpinis platesnis, jo vertikali kryptis lėtesnė ir kontrastuoja su bokštais. Dinamiškiausią vaizdą kuria viršutinio tarpsnio užbaigimas. Bokšteliuose išryškėja apimtyms, jie užbaigti lėkštais keturšlaičiais stogeliais, virš kurių iškelti į viršų smailėjantys bokšteliai. Tarp bokštelių įsiterpia beveik vienodo su jais aukščio frontonas. Taigi viršutiniame tarpsnyje išryškėjo formų ir apimčių kontrastai, kurie pabrėžė ir sujungė atskirus architektūrinius elementus, išryškino viso fasado emocinį vaizdą.

Palapisnis fasado kilimas į viršų, iš dalies pasiektas tarpsnių atskyrimu kariziniemis juostomis, būdingas renesansui, tačiau visa fasado kompozicija pratęsė mūrinių barokinių bažnyčių tradicijas ir pritaikė medinei architektūrai.

Fasadą lengvino apkalimas lentomis ir jų sujungimas tašeliais, kurie plokštumai suteikė dekoratyvumą, išryškino durų ir langų angas.

Šoninius fasadus skaidė šeši dideli stačiakampiai langai ir medinės mentės. Galinį fasadą užbaigė trisienė apsidė. Vidaus erdvė – vienanavė salė su vienu altoriumi ir choru.

Gruzdžių koplyčios architektūrai, matyt, įtaką taip pat darė XIX a. vidurio romantizmas, kuris pratęsė baroko tradicijas. Koplyčia ėgavo didingą, bažnyčiai būdingą vaizdą.

Apie 1947 m. koplyčia buvo nugriauta, mediena pervežta į Kužiūs, kur pastatyta kukli bažnytėlė, nes mūrinė per Antrojo pasaulinio karo mūšius buvo sunaikinta.

Išvados

Archyvinė medžiaga leido nustatyti Šiaulių rajono Gruzdžių su bažnyčios statyba susijusius įvykius, nes kai kurie autoriai, nekritiškai naudodamiesi įvairia literatūra, skirtingas Viduklės pavieto Gruzdžių (Kiaunorių) ir Šiaulių ka-

⁴³ *Ten pat*, l. 104.

⁴⁴ *Ten pat*, ap. 3, b. 279, l. 1.

⁴⁵ *Ten pat*, ap. 2, b. 344, l. 38.

⁴⁶ *Ten pat*, ap. 3, b. 273, l. 1.

⁴⁷ Galaunė P. *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas, 1930, p. 78, 290.

⁴⁸ Jankevičienė A. *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*, Vilnius, 1998, p. 253, 258.

rališkosios ekonomijos Gruzdžių bažnyčių istorijas suplakė į vieną visumą ir pateikė klaidinantį vaizdą. Karališkieji Gruzdžiai XVII a. pirmojoje pusėje iškilo dėl geresnio kelių tinklo, todėl Šiupylių parapiinė bažnyčia atsidūrė nuošalyje.

Literatūroje teigiama, kad pirmoji bažnyčia Gruzdžiuose pastatyta 1670 m. Archyvuose šaltiniuose nurodyta, kad filija ar koplyčia veikė 1672 m. Tai patvirtina karaliaus Mykolo Kaributo Višnioveckio žemių fundacija ir altoriaus portatilio pašventinimas, o 1678 m. Rožinio brolijos patvirtinimas ir suteikti atlygiai jos nariams.

1759 m. pastatyta nauja medinė bažnyčia, kurios fundatoriumi įvardytas karališkosios ekonomijos nuomininkas Mikalojus K. Radvila. Ji stovėjo priekiniu fasadu pasisukusi į dabartinę špitolę (elgetyną). Tai buvo Šiupylių parapijos filija, bet savo dydžiu ir interjero puošnumu šiupyliškę bažnyčią lenkė. Jos architektūra perteikė tuomet vyravusį baroko stilių.

Parapinė bažnyčia tapo 1844 m. 1849 m. ji kapitaliai suremontuota ir 1850 m. vyskupo M. Valančiaus konsekruota. Iki sudegimo vykę kiti remontai esminių pokyčių jos architektūrai nepadarė.

1891 m. rugpjūčio 27 d. bažnyčia kartu su kai kuriais kitais miestelio pastatais sudegė. Tuometinis klebonas L. Rekštys pradėjo organizuoti naujos bažnyčios statybą. 1892 m. architekto Ustino Golinevičiaus projektas buvo nusiųstas į Žemaičių vyskupiją. Kauno gubernatorius pagal U. Golinevičiaus projektą bei sąmatą leido rinkti lėšas tik 1895 m. Statybos priežiūrai buvo paskirtas inžinierius N. Andrejevas. Mūro darbus vykdė Liepojos statybininkai Zeidelis ir Endziulis. Pamaldos bažnyčioje vyko nuo 1901 m., nors oficialus gubernatoriaus leidimas buvo gautas tik 1905 m. Vidaus darbai dar buvo atliekami iki 1920–1921 m.

Literatūroje pateiktas ir antrasis architektas – K. E. Strandmannas, tačiau archyviniais šaltiniais šis teiginys neparemtas. Be to, gubernatoriaus nurodymas caro vardu buvo aiškus: statybą vykdyti pagal U. Golinevičiaus projektą. Architekto pakaitimas ir naujas projektas, be abejo, turėjo būti patvirtintas gubernatoriaus. Tai reikalautų ir didelių pastangų įveikiant biurokratiją, ir papildomų lėšų, kurių parapija stokojo. Su Gruzdžių bažnyčios statyba susijusiuose archyvuose dokumentuose švedų architektas neminimas. Tad tikroju Gruzdžių bažnyčios architektu laikytinas U. Golinevičius.

Mūrinės bažnyčios architektūra perteikė romantizmo kultūros idealus. Išorėje remtasi senosios gotikos tradicijomis ir suformuotas neogotikinis vaizdas. Interjeras eklektinis, mažoji architektūra – neogotikos interpretacija.

Straipsnio rankraštis įteiktas 2009 04 28, serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos įvertintas 2009 07 29, skelbti parengtas 2009 08 17.

Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Gruzdžiai“, I dalis, Vilnius, *Versmė*, 2009, p. 269–305 (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Damijonas Šniukas*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Vida Kasparavičienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (tam skirtuose leidinio skyriuose):

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

© Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).